

За речника на македонскиот книжовен език

18. Като говорим за развитието на нашиот книжовен език, не може да не се спрем на въпросите, свързани с изграждането на неговиот речников състав. Разбира се, че тук тези въпроси ще ни интересуват в своя принципен вид, а тяхното подробно и изчерпателно разглеждане ще бъде предмет на специалниот раздел в нашата граматика, којто ще се занимава със словообразуването и с лексикалниот състав на книжовниот език.

В рамките на целостното разгръщане и утврждавање на различните страни на нашиот книжовен език – една работа, којто след ослободението бележи все поголеми резултати – все повеќе се налагат и тези въпроси: по какъв начин и по какви пътища треба да върви изграждането на неговиот речник. Днес вече с пълно право може да тврдим, че са дадени необходимите отговори в тоа отношение и че езиковата практика ги потврждава всекидневно.

Исходната точка така и така е јасна: че в нашиот книжовен език треба да се стигне до изјава на колкото се може повеќе думи од народниот език, че треба да протича постојанна работа, насочена към тоа да се възражат за општа употреба некои наши хубави думи, съхранени од народа, но в говора на интелигенцијата често изтикани од думи, взети од страни. Ако днес на всички ни е позната думата *бран* (вълна) и ако од тази дума се појавуваат дори нови производни (напр. *бранова должина* [дължина на вълните]); ако в нај-ново време започва в наши литературни произведения да се појавува думата *врвица* (в значението на србската *стаза* [пътека]), то тоа е в резултат именно на јасно подчертаниот стремеж в нашиот

книжовен език да се даде място на колкото се може повече такива народни думи, които го обогатяват със своето значение и своята изразност. Впрочем, известно е, че думата бран, днес вече общомакедонска, допреди няколко години беше ограничена в охридския говор, а пък думата *вршица* е позната от някои наши североизточни говори (кратовския). Това, което илюстрираме тук само с две думи, може да намери потвърдението си в още много такива и подобни случаи. И по-рано посочихме този факт, а и от изложеното тук следва, че речникът на книжовния език се обогатява с думи не от някой определен, а от всички наши диалекти. В този факт с право трябва да виждаме още една връзка между книжовния език и диалектите.

Но извън това основно и изходно становище търсят свое решение още редица въпроси. Едни произтичат от необходимостта от определен подбор на думи, които се използват в народния език, други от факта, че в народния език няма и не може да има толкова думи и с такива значения, каквито, в различните негови функции, са му необходими на книжовния език.

Що се отнася до подбора на думите, тук като един от важните моменти се поставя това как да се постъпва с големия брой турцизми, които ги има в нашия народен език. В първите години след освобождението може тук-там дори да се забележи тяхното засилване в писмената употреба, нещо, което идва от онзи в основата си оправдан и благотворен стремеж да се даде колкото се може по-видно място на различните елементи от народния език. Но това съвсем единично явление няма някаква трайна основа.

Съвсем ясно е, че никой не помисля, нито пък се опитва да замени онези турцизми или гърцизми, които, означавайки определени предмети или отношения в нашия

бит, са станали неделими съставки от речника на нашия език. Никой не си и помисля, например, че трябва да се търси някаква замяна за думите *алва* [халва] или *стомна* и т.н. Друг е случаят обаче с цял ред особено турцизми, които, носейки повече или по-малко интелектуално значение, спадат към т. нар. абстрактни думи, по силата на самото историческо развитие започват и в народния говор да придобиват все по-ограничен и често пъти особено емоционално оцветен смисъл. Те включват определени отношения, разбирания и усещания, характерни за едно вече отминало време в живота на нашия народ, и ето защо не могат да се употребяват пълноценно днес за изразяване на нововъзникнали отношения, разбирания и усещания. Така например, думата *севда* далеч не може да покрие онези различни нюанси в значението, което носи за нас днес думата *любов* [любов]. Ако ние все още в определен битово оцветен стил казваме: На Петрета му *остана атер* дека не го викнаа на гости [На Петре му стана хатър, че не го поканиха на гости], би ни звучало смешно, ако употребим този израз в някой такъв случай: На која било влада ѝ *остана атер* дека не ја викнаа на конференција [На еди-кое си правителство му стана хатър, че не го поканиха на конференция]. Освен това трябва да добавим, че думите от този вид са вече непродуктивни в нашия език. Няма да ни е удобно, например, от глагола *кандиса* [да се съглася] да образуваме някакво съществително, което да съответства на съществителното *согласност* [съгласие] и т.н. Тази непродуктивност пък, като пречка за развитието на всички значения, необходими в книжовния език, е настъпила като естествен резултат от посоката на развитие на нашата култура в най-ново време и от развитието на езика на тази култура. Известно е, че през 19 век културният напредък у

нас се развива под знака на борбата за славянска просвета и против влиянието на гърцизма и против онези условия на изостаналост на живота, налагани от бейската система. По такъв начин и в езика на нашата писменост все повече тежест придобиват славянизмите, заети или от църковния език, или пък от по-развитите славянски книжовни езици. Някъде преди сто и няколко години Йоаким Кърчовски обяснява напр. думата *гордост* с турската *фодулук*, или малко по-късно Шапкарев обяснява думата *състояние* с *мертебе*. Но по-късно не само че няма нужда на такова обяснение на славянизмите, а напротив, съответните турцизми започват да се забравят или поне да стесняват обсега на своята употреба. С всичко това се прави значителна крачка към сближаване на речника на нашия език с речника на най-близките славянски книжовни езици. Съвсем ясно е тогава, че се върви към ограничаване на турцизмите (и гърцизмите), преди всичко в областта на абстрактното, и към тяхното заменяне със славянски или интернационални думи.

По такъв начин, за тази група думи, за техния подбор, се налага едно доста ясно становище, изразено впрочем не само у нас, и не за пръв път у нас, а по-рано и в развитието на сръбския и българския книжовен език.

Разглеждайки по-нататък въпроса за подбора на думите от диалектите в книжовния език, ще можем да направим някои съвсем общи забележки. Защото това е наистина едно поле, където, освен другото, решаващ е и вкусът – на писателите творци и на образованата среда. Няма съмнение, че по-широкото разпространение на една дума се явява като негово предимство над някоя диалектно ограничена дума. Но това не изключва възможността в отделни случаи да надделее и една такава дума или поне да си намери място в речника на книжовния език с някой

особен нюанс в значението. Въпреки че думите *талас* и *далга* са по-разпространени, все пак в нашия книжовен език се наложи думата *бран* (вълна). Това, че е със славянски корен, беше нейното голямо предимство. Разбира се, че и в други случаи такива думи трябва да се предпочитат. Думата *бара* (търси, изисква) се наложи в това значение над *сака*, тъй като тя има друго значение: *люби* (обича). По-голямата изразност на думата *бара* спомага в случая за нейното утвърждаване в книжовния език; от нея вече се извеждат и нови значения: *барање* (сръбски: *захтев* – искане, изискване), побарувачка (сръбски: *потражња* – търсене, напр. на стока). Но от друга страна и споменатата по-горе дума *люби*, като синоним на *сака*, започва да се използва особено в поезията, въпреки че в народния език е позната на доста ограничена територия (Ресенско – Охридско). Тя се налага пък с известна по-фина емоционална оцветеност, влизайки в поредицата от думи, предпочитани в поезията. Казано просто, различни могат да бъдат и свойствата на думите, различна и насочеността на вкуса на писателите и обществото – които осигуряват там, където става дума за подбор, да бъде приета или пренебрегната дадена дума в книжовния език. Едно нещо все пак трябва да бъде спазено: думите, които се възприемат от диалектите за обща употреба в книжовния език, не бива с фонетичния си състав да нарушават фонетичната система на книжовния език. Те също така се привеждат и в съответствие с неговите правила за поставяне на ударението. По такъв начин изграждането на речника, един постоянен и неспиращ процес, се съгласува с онова, което с относителна трайност, е установено като фонетична основа на книжовния език.

Да се спрем сега на друг съществен въпрос във връзка с изграждането на нашия речник: какво становище се зае у нас по отношение на неговото обогатяване с думи, които не съществуват в народния език, а които са крайно необходими на един съвременен книжовен език. За това донякъде стана дума и по-рано, когато проследихме развоя на нашия езиков въпрос непосредствено след освобождението. Разбира се, въпросът с доразвиването на речника на книжовния език се поставя в следните два аспекта: 1. какво и колко да се доизгражда от даденото в народния език и 2. какво и колко да се заеме от интернационалната лексика и от сродните книжовни езици. Но и в нашия случай от първостепенно значение беше върху кой от тези два аспекта ще бъде поставен акцентът. Беше изразено, както видяхме на посоченото място, становище, че всичко, което не притежаваме в нашия език, трябва да бъде заето от руския. Разбира се, последователното осъществяване на практика на това становище би довело само по себе си до редица невъзможности с оглед на доста голямата отдалеченост на руския език от нашия. Но ако схванем това и по-умерено, в смисъл, че в нашият книжовен език трябва да си намерят място онези лексикални елементи с абстрактно съдържание, които като наследство от старославянски и от църковнославянски език са навлезли в руския, българския и сръбския книжовен език, ако схванем споменатото становище в такъв смисъл, пак поставянето на акцент върху заемането от която и да било страна, а не на вътрешното езиково творчество, беше нещо съвсем неправилно, нещо, което не произлизаше от духа на самото ни езиково развитие в най-ново време. Един такъв подход към въпроса можеше да замъгли тези моменти от съществено значение: 1. че в нашия народен език може

понякога да се намерят хубави замени за църковнославянизмите и русизмите; 2. че в някои народни думи може да се развие, по начин толкова познат и от историята на други книжовни езици, ново абстрактно значение и по този начин заемането да стане съвсем ненужно; 3. че в историческото развитие на нашия език външно са се изменили някои стари славянски наставки или са станали непродуктивни и са отстъпили място на нови начини на словообразуване – та поради всичко това църковнославянизмите трябва по форма да се съобразят с днешното състояние на словообразуването в нашия език; 4. че не трябва да се пренебрегва и онзи начин, познат на всички книжовни езици в по-малка или по-голяма степен, да се създават нови думи по пътя на т. нар. калкиране, т. е. „превеждане“ на една чужда дума; 5. че нашият език се развива в непосредствен контакт не с руския, а с българския и сръбския език, развивайки заедно с тях редица нови характеристики в словообразуването, а на всичко отгоре, практиката показва, че и чистите русизми ние ги приемаме не директно от руския, а чрез посредничеството на тези два съседни езика.

И така, формулировката, която подложихме на критика, се оказва за нас съвсем несъстоятелна и, следователно, вредна за правилното развитие на нашия книжовен език. За наше щастие, изграждането на неговия речник още от самото начало тръгна по единствено добрия път, тръгна от основния принцип, че преди всичко ние трябва да се обърнем към народния език, да си задаваме въпроса, дали в него ни е познато всичко от думите, които могат да изразяват определен абстрактен смисъл и дали не можем в редица случаи, по пътя на създаване на нови думи от корени и наставки, дадени в народния език, да доизградим речника на книжовния език. Времето,

изминало оттогава, когато у нас все още се дискутираха тези въпроси, изпълнено с една жива и разнородна писмена дейност, показва, че тази ориентация беше съвсем правилна и плодотворна. Впрочем, и тук пред нас стоеше примерът от изграждането на редица други съвременни езици. Резултатите се потвърдиха и се потвърждават във всекидневната езикова практика.

Тъй като нашата цел тук не може да бъде навлизане в подробностите на словообразуването, ще си послужим само с по един или два примера за илюстрация на основателността на онези възражения, формулирани по-горе в петте точки, като потвърждение на ползотворността от насочване към вътрешното езиково творчество. Примерите се дават в съответствие със споменатите точки:

1. Оказа се, че нашият народен език разполага с такива думи като *настан* (събитие) или *утока* (устие на река), което прави безпредметно заемането на термини, каквито в случая са *событие* или *устие*.

2. Оказа се, че е съвсем възможно да се замени напр. думата *вопрос* с народната дума *прашање*, която порано в народния език се използваше само със своето значение на определено действие (питане). Развиването на ново значение на тази дума, напр. чрез словосъчетанието *македонското прашање* (македонския въпрос), стана преди последната война по един съвсем спонтанен начин, имайки за основа стремежа нашият език да се доразвива от само себе си. Това, че с тази и някои други думи, стана спонтанно, беше необичайно поучително и в редица случаи, когато след освобождението се постави много по-остро въпросът за речника на нашия език, защото служеше като пример и по отношение на развиването на нови абстрактни значения на думите, и по отношение на тяхната форма (за това вижте веднага в следващата точка).

3. Оказа се, че също като *прашање* могат, и трябва, да завършват на *-ње*, а не на *-ние* (архаична форма) съществителните, образувани от несвършени глаголи, като *движење*, *колебање* и подобни, съответно, няма никаква причина езикът ни да се архаизира, когато с днешните му живи наставки могат да се образуват абстрактни думи.

4. Оказа се, че и ние можем в някои случаи да създадем наши думи по такъв начин, като „преведем“ някои чужди думи. Така например *придавка* (прилагателно, придев (на сръбски)), *влез* (вход, улаз) и т.н.

5. Най-сетне, съвсем ясно е, че сме възприели напр. *врска* според българското *връзка*, а не според руското *связь*; или *начин* според сръбското *начин*, а не според руското *способ*. Ясно е, че това е така, именно защото тези езици са ни по-близки и далеч по-познати от руския.

С всичко това, макар и накратко, се очертава стремежът за изразяване на народната основа и по отношение на доизграждането на речника на книжовния език, както и основните линии, по които се насочва този стремеж. Също така е ясно и неговото плодотворно въздействие. Но съвсем едностранно и погрешно биха се разбрали нещата, ако се помисли, че у нас този стремеж е задминал онази разумна мярка, отвъд която се преминава в пресилен, а често пъти и безсмислен пуризмъ. Точно обратното, ние сме далеч от онази степен на езиково „чистунство“ (на сръбски: пуризмъ), каквото виждаме например при оформянето на чешкия книжовен език, нито пък у нас имаме някакъв пуризмъ, по-силно изразен отколкото в сръбския или българския книжовен език. Че това е така, най-добре се вижда от нашето отношение към интернационалните думи, особено в научната терминология. Тях ние ги приемаме като една придобивка на международните духовни отношения и не ги заменяме,

без да има нужда, а само ако или тогава, когато дадена самостоятелна славянска традиция ни налага това, или където вече имаме съответна народна дума. Това също се вижда и от нашето отношение към думите от сръбския, българския и руския език. В повечето случаи сме взели думи от тях, ако сме имали нужда, без да търсим на всяка цена македонски заместител. Както по отношение на речника, така и по отношение на фонетичните и граматичните особености на нашия книжовен език, ние не изхождаме от преднамерена цел за колкото се може по-голямо отдалечаване на нашия книжовен език от българския и сръбския. Ние се стремим само да се стигне до възможно най-голямо изразяване на речниковото богатство на нашия народен език и на живите начини на словообразуване в него, без при това да се отива в онази обратна крайност с една дребнава загриженост да се гони дадена дума, въпреки че не може да се замени с по-хубава, въпреки, че може би обогатява нашия, само заради това, че е дошла отвън. Животът в общността, новите форми, които той поражда, тесните културни и други връзки – създават съвсем естествено и неминуемо основа и за езиково влияние между югославските народи. Наред с това, нашите езици толкова се доближават именно в словообразуването, че би било наистина смущаващо да се предполага, че те могат, и [би било] наистина мракобеснически [да се предполага], че те трябва, да се делят тук до последната нишка.